

Luther om Inkarnasjon, forsoning og rettferdiggjørelse Belyst med utgangspunkt i Tuomo Mannermaas Luther tolkning

Av Arne Helge Teigen

Førsteamanuensis ved Fjellhaug Internasjonale Høgskole, Oslo

ateigen@fjellhaug.no

Resumé

I løpet av nitten sytti tallet innledet den finsk lutherske kirke økumeniske samtaler med representanter for den russisk ortodokse kirke i Finland. Samtalene ble initiert av erkebiskop Marti Simojoki, og bidro til at finsk lutherforskning begynte å tolke Luther ut fra perspektiver som var inspirert av gresk ortodoks teologi. En ung talentfull teolog og forsker leverte snart en nytolkning av Luthers rettferdiggjørelseslære som vakte oppsikt. Hans navn var Tuomo Mannermaa (1937 – 2015). I de påfølgende år, ble hans forskning grunnleggende for den såkalte finske Lutherforskningen.

I følge Mannermaas tese, var Luther påvirket av gresk ortodoks teologi, gjennom sitt forhold til den tyske mystikken. Denne tesen ville han verifisere, særlig ved å påvise at Luthers lære om rettferdiggjørelsen er sterkt preget av den gresk ortodokse læren om menneskets guddommeliggjørelse. Mannermaas synspunkter har blitt møtt, både med tilslutning og kritikk. I denne presentasjonen håper jeg å kunne gi noe hjelp med tanke på å forstå og vurdere hans tenkning. Jeg vil begynne med å gi en kort presentasjon av hans nytolkning av Luther, for deretter å vurdere holdbarheten i noen av hans synspunkter.

Tro som rettferdiggjørelse og guddommeliggjørelse

Mannermaas tolkning av Luthers rettferdiggjørelseslære ble særlig kjent gjennom hans bok *Christ Present in Faith*, (En ipsa fide Christus adest), som ble gitt ut i 1979.¹ Mannermaa hevder her at den moderne Luther forskningen, som i sin tid ble initiert av Karl Holl, har vært påvirket av ny-kantiansk erkjennelsesteori. Grunnen til dette skal være innflytelse fra filosofen Hermann Lotze. Gjennom påvirkningen fra Lotze har tolkningen av Luthers lære om troen blitt bestemt av Kants skarpe skjelning mellom det erkjennende subjekt og virkeligheten utenfor subjektet, hevder Mannermaa. Som følge av dette har man ikke vært i stand til å se at Luther mener at det skjer en reell og substansiell forening mellom Kristus og mennesket i og med troen. Av samme grunn har man heller ikke vært i stand til å se at Luther anser rettferdiggjørelsen for å være en prosess der det troende menneske blir guddommeliggjort. Om dette skriver Mannermaa følgende:

Luther's conception of faith is not correctly understood if one thinks Christ is merely the object of faith, just as any kind of object is the object of human knowledge. The object of faith is His present person and with that is essentially also "subject." Luther says that Christ is the object of faith, and, indeed, not only the object, but "in faith itself Christ is present" (in ipsa fide Christus adest).²

På grunnlag av sin forskning, tar Mannermaa et skarpt oppgjør med dem som hevder at Luther lærte en såkalt forensisk forståelse av rettferdiggjørelsen. Luther mente ikke at rettferdiggjørelsen skjer på grunnlag av at Gud tilregner den troende en såkalt fremmed rettferdighet. Luthers rettferdiggjørelseslære er derimot i harmoni med den gresk ortodokse læren om guddommeliggjørelse, hevder Mannermaa. Rettferdiggjørelse for Luther, er derfor en prosess som skjer i mennesket som følge av at Jesus Kristus tar bolig i det troende menneskes hjerte. Når Luther benytter betegnelsen «guddommeliggjørelse» i sin Store Galaterbrevkommentar, er det nettopp dette han mener, hevdet Mannermaa.

I følge Mannermaa, begrunner Luther sin lære om menneskets guddommeliggjørelse i læren om *comunio idiomaticum*. Altså, læren om at Jesu guddommelige natur gjennomtrenger hans menneskelige natur, uten at de to naturene blandes sammen eller forvandles. Luthers lære om rettferdiggjørelsens prosess må derfor forstås i analogi med

¹ Nevnes i denne sammenheng kan også Mannermaas bok; *Der im Glauben gegenwärtige Christus : Rechtfertigung und Vergottung : zum ökumenischen Dialog* 1989.

² Henvisningene her refererer til tidsskriftet *Concordia Theological Quarterly*, Volume 6 4/3 Juli 2000, der første kapittel i *Christ Present in Faith. Christ Luther's view of justification* foreligger: Her refereres til side 221 i dette skriftet. <http://www.ctsfw.net/media/pdfs/mannermaathedoctrineofjustificationandchristology.pdf>

Luthers oppfatning av forholdet mellom de to naturer i Jesus Kristus. Når Jesus tar bolig i et menneskes hjerte finner det sted en forening mellom den troendes menneskelige natur og Jesu guddommelige natur, som svarer til den forening mellom det guddommelige og menneskelige som fant sted ved inkarnasjonen. I følge Mannermaa, innebærer dette at det troende mennesket har del i guddommelige egenskaper. Dette fordi Jesus Kristus er til stede i mennesket, i kraft av troen;

«Faith imparts to man divine attributes, because in faith Christ Himself as the divine person is present. In faith is also given the entire "goodness" (born) of God», skriver Mannermaa. Hans resonnement ser ellers slik ut; Faith imparts to man divine attributes, because in faith Christ Himself as the divine person is present. In faith is also given the entire "goodness" (born) of God. It is quite evident, that in Luther's theology - as was shown earlier - the concept of justifying faith and of the dwelling of Christ in faith are not to be separated from each other. Justification means not only the crediting of Christ's merit to the sinner, to which, as a factor detached from it, the "inhabitatio Dei" might possibly follow afterwards. Justification and communication of attributes form in Luther's theology expressions and different aspects of one and the same thing. This is especially evident based on the doctrine of the *communicatio idiomatum*. The Christ present in justifying faith communicates in the "joyful exchange" the redeeming attributes of God to the believer.³

Inkarnasjon og frelseslære. Jesus som den største av syndere

For å få et bredere perspektiv på Mannermaas tolkning av Luthers rettferdiggjørelseslære, skal vi nå se nærmere på hans tolkning av Luthers inkarnasjonslære. I følge Mannermaa lærte Luther at det ved inkarnasjonen skjedde en forening mellom Guds Sønn og den menneskelige natur, og at denne foreningen innebærer at Guds Sønn tar opp i seg menneskehetens synd. Guds Sønns identifikasjon med synden, knyttes dermed til inkarnasjonen. Det er på dette grunnlaget man må forstå Luthers lære om at Jesus var den største av alle syndere, hevder Mannermaa. Jesus var den største synder fordi han tok all syndighet opp i seg:

The thought of Christ as "the greatest person" (*maxima persona*) culminates in the statement about Christ as the "sole sinner" (*solus peccator*). After the incarnation of the Logos there is nowhere else more sin as in His person. Christ is "drowned" (*submersus*) in all sins and all sins are submerged in Christ. This thought forms the starting point for Luther's soteriology.⁴

³ Ibid 216.

⁴ Ibid 209.

The Word of God according to Luther had by all means not only taken on [assumed] a "neutral" human nature as such, but the pronounced human nature of the sinner. This means that Christ truly has and carries the sins of all men in His assumed human nature. Christ is the greatest of all sinners (*maximus peccator, peccator peccatorum*).⁵

Med utgangspunkt i denne forståelse av inkarnasjonen tolker Mannermaa Luthers lære om Jesu frelsesgjerning på en ny og noe overraskende måte.⁶ La oss kort skissere hans resonnement: Som følge av inkarnasjonen, har syndigheten kommet inn i Jesus person, og dermed også i Guds Sønnns person. Dette fører til et veldig motsetningsforhold i personen Kristus, og dette motsetningsforholdet er utgangspunktet for Luthers forståelse av Jesu frelsesgjerning, mener Mannermaa. Frelsen skjer ved at synden som Jesus har tatt opp i seg ved inkarnasjonen, beseires ved Jesu guddommelige natur. Dette betyr at synden som er tatt opp i Jesu person blir overvunnet av Jesu hellighet og rettferdighet. Hellighet og rettferdighet er nemlig, ifølge Mannermaa identisk med Jesu guddommelige natur:

Because Christ as man is at the same time "the chief of sinners" and in His being as Logos is at the same time God, or rather, is "absolute righteousness and life," His person stands in an extreme and far-reaching tension and disunion. According to His divine nature, Christ is "divine Power, Righteousness, Blessing, Grace and Life."⁵ These divine attributes fight against other culminating powers of destruction, sin, curse, death in His person and conquer them. Thus there is no longer any sort of sin, death or condemnation because, in Christ, "all sin is collected together" in Christ, and He remains the "sole sinner." It should be pointed out, that the defeat of the powers of destruction decidedly takes place in Christ's own person. He has won "in Himself" (triumphans in seipso) the struggle between righteousness and sin. Sin, curse, and death are emphatically first conquered in the person of Christ, and "after that" shall the whole world be changed through His person⁶ Salvation is participation in the person of Christ.⁷

Den personlige frelse, er hos Luther tenkt helt i kontinuitet med den inkarnatoriske forståelsen av Jesu frelsesverk, mener Mannermaa. Frelse er, ifølge Mannermaas luthertolkning, det samme som å ha del i Kristus ved troen.⁸ Ved troen forenes

⁵ Ibid.

⁶ "In the view that Christ is "the chief of sinners" [der allergroGlesiinder], the central presupposition for Luther's incarnational theology and soteriology comes to light, according to which Christ is, as it were, the "collective person," or rather, as the Reformer himself says, "the greatest person" (*maxima persona*) who unites the persons of **all** men really in Himself. Christ becomes the sinner in each person".

⁷ Ibid, 109.

⁸ "In the view that Christ is "the chief of sinners" [der allergroGlesiinder], the central presupposition for Luther's incarnational theology and soteriology comes to light, according to which Christ is, as it were, the

mennesket med Kristus, og får derved del i Jesu seier over synden, poengterer Mannermaa. Det motsetningsforhold som var mellom syndig menneskenatur og hellighet i Kristus, føres dermed inn i den troende. Dette skjer når Kristus tar bolig i menneskets tro. Fordi dette skjer, oppstår det spenning og kamp mellom den guddommelige natur som er i mennesket i kraft av troen, og menneskets syndige natur. Frelsestilegnelse, rettferdiggjørelse, og kristent liv, tenkes dermed i analogi med inkarnasjonen. Liksom Kristus seiret over synden som han hadde tatt opp i seg ved inkarnasjonen, seiere Kristus også over synden i den troende.

In faith, Christ is with all His attributes—such as righteousness, blessing, life, power, peace, and so forth—really present. The thought of Christ as "gift" means, therefore, that the believing subject partakes in the "divine nature." The Reformer frequently cites the same passage of 2 Peter (1:4), upon which also rests the patristic doctrine of *Theopoiesis*.⁹

Målet med denne kampen som her er skisser er, ifølge Luthers teologi, nettopp menneskets guddommeliggjørelse, mener Mannermaa.¹⁰

Fremstillingen gir så langt noen glimt av hvordan Mannermaa utvikler en helhetlig nyinterpretasjon av Luthers teologi, med utgangspunkt i en nytolkning av Luthers lære om inkarnasjonen, og forholdet mellom troen og rettferdiggjørelsen. Som vi ser, mener Mannermaa å kunne påvise at Luthers lære om rettferdiggjørelsen egentlig er utviklet av hans lære om inkarnasjonen. På dette grunnlaget vil han skape rom for at Luthers rettferdiggjørelseslære må forstås som guddommeliggjørelse.

"collective person," or rather, as the Reformer himself says, "the greatest person" (*maxima persona*) who unites the persons of **all** men really in Himself. Christ becomes the sinner in each person".

⁹ Ibid 214.

¹⁰ «The Christian as "divine person" Luther knows not only in substance the thought of the participation of divine life. He, as already established in the introduction, also refers terminologically to the doctrine of deification. Thereby he uses mostly the same passage (2 Peter 1:4), upon which the patristic deification concept rests also. In the Galatians commentary, the Reformer indeed does not refer often to the *theopoiesis* doctrine, but the work is not completely without points of contact with this doctrine. For instance, when Luther illustrates the relation between faith and love, he says, "through faith man becomes God, 2 Peter 1." Further, according to him the union between Christ and the believer has the result that the believer is a "completely divine person." Also the Christian himself is victor over the powers of destruction because of the Christ really present in him. The one who has faith is a completely divine man, a son of God, the inheritor of the universe. He is the victor over the world, sin, death, and the devil. Hence he cannot be praised enough. . . . Therefore the Abraham who has faith fills heaven and earth; thus every Christian fills heaven and earth by his faith. . . . Ibid 236.

I det følgende vil jeg undersøke hvorvidt denne tolkning av Luther er holdbar. Jeg mener da at det er viktig å rette fokus mot det som synes å være selve grunnlaget for Mannermaas forståelse av Luthers rettferdiggjørelseslære, nemlig, hans tolkning av Luthers lære om inkarnasjonen og hans lære om Jesus som den største av alle syndere. Er det virkelig slik at Luther lærte at Jesus tok opp i seg *syndig* natur ved inkarnasjonen? Min tese er at Luther tilrettelegger forholdet mellom inkarnasjon og syndeskyld på annen måte enn Mannermaa hevder. Dersom det er tilfelle, faller en viktig forutsetning for Mannermaas Luthertolkning sammen.

Noen innvendinger mot Mannermaa

Mannermaas tolkning av Luthers lære om inkarnasjonen kan anfektes ut fra forskjellige synsvinkler. I senere lutherdom poengteres et skille mellom inkarnasjonen og dette at Jesus tok på seg menneskers synd. Inkarnasjonen er, i og for seg ingen fornedrelse, hevdet blant annet Francis Pieper, i det han støtter seg til den oppfatning som dominerte i den lutherske ortodoksi.¹¹ Grunnen til dette er at skaperverket anses for å være godt, fordi det er skapt av Gud. At Jesus lider på korset er derfor ikke en følge av at han identifiserte seg med syndig menneskenatur, men at han, etter å ha tatt på seg menneskenatur, også tok på seg å bære menneskehetens synd. Jeg vil i det følgende legge vekt på å vise hvordan Luther forstår Jesu frelsesgjerning ut fra den forutsetning at han som den inkarnerte Guds Sønn, *tilregnes* ansvaret for menneskenes synder, og derfor soner og dør for dem. Jeg vil særlig vise hvordan denne tankegangen gjør seg gjeldende i De Schmalkaldiske artikler (som Luther forfattet), og jeg vil påpeke hva dette synet på hvordan Jesus tok på seg verdens synd, henger sammen med læren om inkarnasjonen.

Selve læren om forsoningen kommer til uttrykk i De Schmalkaldiske artikler (SA) artikkel 1, som handler om Jesus Kristus og troen. Artikkelen består stort sett av bibelsitater. Her leser vi at Jesus er «død for våre synders skyld og oppstått for vår rettferdighets skyld Rom 4. 25». ... Han alene er «Guds lam som bærer verdens synder» Joh 1. 29. Selve hovedpoenget med denne artikkelen kommer så til uttrykk i en henvisning til Jes 53. 6, der det heter at: «Gud **la** alle våre synder på ham (latin *posit*)».

Det Luther skriver i SA viser så langt at han ikke gjør inkarnasjon og syndspåtagelse til en og samme sak. Det synes forutsatt at disse to aktene holdes fra hverandre. Inkarnasjonen kommer først, og innebærer at Jesus tar på seg en ren og syndfri natur. Syndspåtagelsen kommer senere, og innebærer at Jesus tar på seg synden. Dette skjer,

¹¹ Francis Pieper, *Christian Dogmatics*, Concordia Publishing House 1951, vol II, 73ff.

samtidig som Jesus fortsetter å være syndfri i seg selv. At dette må være en riktig tolkning av Luther, bekreftes av det Luther ellers skriver i SA. Luther poengterer for eksempel meget sterkt at synden er noe Jesus "bar", og noe som Gud la på ham. Synden er derfor, ifølge Luther, ikke noe som Jesus tar opp i seg ved inkarnasjonen, men noe han tilregnes. Dette er ellers en oppfatning som kommer til uttrykk på en rekke steder i Luthers forfatterskap.

I sin kommentar til Galaterbrevet 3. 13, viser Luther til det som står skrevet, nemlig at Kristus *ble* en forbannelse for oss. Hvordan kan denne dommen ramme Jesus, og hvordan kan Gud dømme ham, *når han i seg selv er rettferdig og hellig* spør Luther. Dette kunne ikke Luther ha tenkt eller skrevet dersom han hadde ment at Guds Sønn tok syndig menneskenatur opp i seg ved inkarnasjonen. Jesus ble ikke gjort til en forbannelse på grunn av seg selv, skriver Luther, men han ble forbannet på grunn av oss. I sin egen person er Jesus rettferdig, skriver Luther videre. Derfor skulle han ikke vært hengt på et kors. Men fordi han tok våre synder på seg, måtte han dø under Guds dom. Så viser Luther til Jesaja 53. 12, der det står skrevet at Messias skulle bli *regnet* blant lovbrytere.

Inkarnasjonen og det å ta på seg verdens synd, er altså to forskjellige saker i Luthers teologi. Hva så med Luthers lære om selve rettferdiggjørelsen? Vi kan bare berøre dette spørsmålet kort her, men nevner følgende. I følge Mannermaa, mente Luther at det kristne menneske blir rettferdiggjort av Gud på grunn av at Kristus er til stede i det kristne menneskes tro. Det viser seg imidlertid at også denne tolkningen av Luther kan imøtegås ved å vise til Luthers skrifter. Her nøyer vi oss med å nevne Luthers tolkning av Rom 1. 16 – 17. Denne teksten knyttes til det vi kaller Luthers reformatoriske gjennombrudd, det vil si, hans oppdagelse av hva Bibelens lære om rettferdiggjørelsen egentlig går ut på.

Luther forskeren Bernhard Lohse påpeker at Luthers oppdagelse av meningsinnholdet i Rom 1. 17 først forstås rett når vi ser det i lys av at Luther fikk en ny forståelse av selve uttrykket Guds rettferdighet. Ordet rettferdighet i Rom 1. 16 er ikke betegnelse på en Guds egenskap. Det betegner den rettferdigheten som Gud gir som en gave til mennesket, for å gjøre mennesket rettferdig. Gud gir en rettferdighet som holder mål i forhold til Guds egen lov, og denne rettferdighet er nettopp Jesu rettferdighet. Lohse minner om at Luther, etter å ha forstått at uttrykket Guds rettferdighet kan forstås som Guds gave, senere fant ut at Aurelius Augustin i sin tid hadde tolket dette uttrykket på samme måte.

Konklusjon

Som påpekt argumenterer Mannermaa for at Luthers lære om rettferdiggjørelsen må forstås ut fra det forhold at Luther har tatt opp sentrale motiver fra gresk ortodoks tenkning i sin teologi. Dette fører til en ny tolkning av Luthers lære om inkarnasjonen og rettferdiggjørelsen. De to dogmene kobles sammen, slik at rettferdiggjørelsen forstås som en prosess som har sin opprinnelse i inkarnasjonen. Overfor dette vil jeg hevde at de tekster fra Luthers forfatterskap som jeg har henvist til i siste del av denne artikkelen, viser at Mannermaa feiltolker Luther. Luther forstår ikke inkarnasjonen som en prosess, men som en begivenhet som fant sted i det øyeblikk Guds Sønn ble menneske. Videre lærer Luther at Jesus tok våre synder på seg, ikke ved å inkarneres, men ved at synden ble lagt på ham, og tilregnet ham. Dette gir grunnlag for å hevde at det er et analogt forhold mellom Jesu syndspåtakelse og den troendes rettferdiggjørelse i Luthers teologi. Jesus ble tilregnet verdens synd, og den troende tilregnes på tilsvarende måte Jesu rettferdighet.